

SZEMLE

*Nemzeti tudat, nemzeti és etnikai folyamatok***Miért lehetséges „KGB” néven bárnt nyitni?
A kétpólusú moralitás következményei**

Motyl, J. Alexander: Why is the 'KGB' bar possible? Binary morality and its consequences = Nationalities Papers, 38. Vol. 2010, 5. No. 671–687. p.

A cikk arra a jelenségre figyel fel, hogy vajon a szovjet titkosrendőrségről elnevezett bár miért nem háborítja fel a fejlett világ intellektuális elitjét, mint ahogyan ezt egy SS bár megtette volna. Sőt, továbbmenve, miért lehetséges az, hogy a szórakozóhely éppen az értelmiség körében népszerű, és falai között vidám hangulatú felolvasóestek zajlanak. A válasz egyszerű: az izraeli, a németországi és az amerikai nemzeti diskurzus oly mértékben holokauszt központú, hogy az említett társadalmak, és általánosságban a nyugati civilizáció, kétpólusú moralitásban él, és a holokauszton kívül minden mással szemben morálisan vak. E kétpólusú moralitás lényege, hogy kollektív ártatlansággal ruházza fel a zsidóságot, míg a németeket, illetve potenciálisan minden nem zsidót kollektív bűnősként kezel. A holokauszt morális logikája a zsidókat mint áldozatokat, a nem zsidókat mint vétkeket tünteti fel. Ezzel szemben a gulág morális logikája mindenkit egyszerre ábrázol áldozatként és vétkesként, s tekintetbe veszi a tényt, hogy minden ember pusztán ember, s mint ilyen, összetett moralitással rendelkezik. A gulág esetében tehát nem beszélhetünk kétpólusú moralitásról.

A holokauszt és a gulág nem egyszerűen csak két különböző morális történet. Kizárják egymást. Azért vagyunk képtelenek megfelelően reagálni a KGB bár meglétére, mert ha a gulág szörnyűségeit és a szovjet rezsím tömegmészárlásait is kategorikus morális elutasításban részesítjük, azal veszélybe sodródna a holokauszt szent státusza. Ironikus, de a KGB bár léte azért lehetséges, mert egy SS báré lehetetlen.

A KGB bár New York East Village negyedében egy lepusztult tömbház második emeletén található. Amint azt a honlapja „szemérmesen” megjegyzi: „a KGB az idők során New York egyik irodalmi intézményévé nőtte ki magát.” Írók tartanak itt felolvasóestet az italozgató közönségnek. A vasárnap a regényé, a hétfő a költészeté. A belépés díjtalan, az italok erősek és olcsók. A közönség imádja a helyet.

A honlap ugyanakkor elfelejti megemlíteni, hogy a bár egy olyan titkosrendőrségről kapta a nevét, amelynek kezéhez vér tapadt. Az igazi KGB-t 1954-ben alapították, de gyökerei 1917-ig, a Lenin által alapított csekáig nyúlnak vissza. A cseka, utódszervezeteihez hasonlóan a gulág koncentrációs táboraiban terrorizálta, kínoztá és megölte a bebörtönzöttek millióit. Sztálin halála után a táborok többségét bezárták, és a KGB ezek után a több ezer disszidens életének lehetetlenné tételével, illetve egy belföldi és nemzetközi kémhálózat létrehozásával és működtetésével foglalkozott. A KGB tagjai tökéletesen tisztában voltak eredetükkel, és büszkén vallották magukat csekásoknak, a cseka kötelékébe tartozónak. E büszke csekások egyike pedig nem más, mint Vlagyimir Putyin volt orosz elnök. Putyin 1970-ben csatlakozott a titkosrendőrséghez. Csúpan két évvel az után, hogy a szovjet tankok eltiporták a prágai tavaszt. Ha valakinek ilyen múltja van, az már elég indok kellene legyen, hogy sokan felvonják a szemöldöküket. Ehelyett a politikacsináló elit, tudósok, és újságírók Putyin választását mint karrierdöntést fogják fel, és vidáman fényképezkednek vele fogadásokon és a különféle politikai fórumokon.

Képzelnék csak el, mi történe, ha egy olyan vezetőről lenne szó, aki szép hosszú karriert futott be a Gestapóban, vagy az SS-ben. Egy ilyen személy azonnal *persona non grata* lenne a nemzetközi politikában. Kiváló példa erre Kurt Waldheim, aki korábban az ENSZ főtitkára és Ausztria köztársasági elnöke volt. Waldheim tisztként szolgált a német Wehrmachtban, és megvádolták, hogy zsidóellenes cselekedetekben játszott szerepet a Balkánon. Putyin morális vétke hasonlóan mondható az övéhez, a korábbi orosz elnököt mégsem érték a múltja miatt komoly támadások.

A gulággal szembeni közömbösség

Becslések szerint Sztálin rémuralma 20 millió áldozatot követelt. Ebben a számban benne vannak azok, akik a koncentrációs táborokban vagy száműzetésben haltak meg, azok, akik deportálás közben veszítették életüket, és azok is, akik a tömegmészárlások után maradt jeltelen tömegsírokban nyugszanak vagy akik az 1933-as ukrajnai nagy éhínség áldozataivá váltak. Ha ennek a számnak csak a fele volna is igaz, ez akkor is megrázó lenne.

Manapság az emberi jogok, a civil jogok, a női jogok, a férfi jogok, a kisebbségi jogok és az állati jogok korát éljük. Rá vagyunk hangolva, hogy felháborodjunk, ha a legkisebb igazságtalanságról hallunk. Akkor, mégis, hogyan lehetséges, hogy a KGB bár és a gulág, amit ez megtestesít, semmiféle reakciót sem vált ki a fejlett világ értelmiségi elitjéből? Abból az elitből, amely a nyugati világ egyszerű polgáraival együtt az emberi jogok

mindenekfelettségére építi világnézetét. A KGB bár patronálói, az írók és költők legtöbbje már nem fiatal ember. Nem lehetséges tehát azzal takarózniuk, hogy keveset tudnak a szovjet éra történelméről. Mégsincs köztük egy prominens vagy részben prominens egyén sem, aki szót emelne egy ilyen bár létezése ellen. A közömbösség talán elfogadható lenne az aluliskolázott fiatalok esetében, de egyáltalán nem magyarázható a művelt értelmiségében. Valamelyiküknek olvasnia kellett, ha mást nem is, hát Anna Akhmatova *Requiem* című versét. Lehetséges, hogy a fejlett világ értelmisége tud a szenvedések e mérhetetlen tengeréről, csak nem izgatja őket? Azt gondolják talán, hogy a KGB tevékenysége nem tartozik a büntett kategóriájába, vagy hogy a KGB terrorjának kitétek feláldozhatók voltak?

Érdektelenségük magyarázata lehet az is, hogy az emberi jogok védelme csak a retorika szintjén foglalkoztatja őket, és a világban zajló háborúkat, népiirtásokat, etnikai tisztogatásokat és tömegmészárlásokat csak a „normális üzletmenet” részének fogják fel. A KGB bár és a gulág kérdése talán azért nem lépi át az ingerküszöbüket, mert morálisan kifáradtak vagy mert pontosan tisztában vannak a nyugati világ által elkövetett genocídiumok tényével. Gondoljunk itt a civilizált nyugat által elkövetett rémtettek-re, amelyeket a kolonizáció és az imperializmus időszakában követtek el. Ráadásul a gulág szörnyűségeivel való foglalkozást anélkül kerülhetik el, hogy morális felelősségre vonás érné őket. Létezik olyan, hogy gulág-tagadás? Ha igen, vajon mi lehet a mögötte húzódozó logika?

Feltételeznünk kell, hogy a „holokauszt-igenlés” és a „gulág-tagadás” a körülmények összecsapásának eredménye. Először is elmondhatjuk, hogy a holokauszt nem kizárólag az izraeli/zsidó nemzeti öntudat sarokköve lett, de meglepő módon a németé is. Mivel e két ország az Egyesült Államok számára geopolitikailag fontos, Amerika tovább erősíti e diskurzust.

A holokauszt szent státusza

A holokauszt egyedülálló jelenség. Egyedülálló abból a szempontból, hogy a náci rezsim milyen cinikusan és iparszerűen törekedett a zsidóság teljes megsemmisítésére, de abból a szempontból is, hogy a tömegmészárlások közül ennek sikerült egyedül kivételes diszkurzív státuszt kivívnia. A holokauszt objektív valósága nem termelhetett volna ki szent státuszt magának, mint ahogyan erre egyetlen valóság sem képes. Ez mégis megtörtént. A valóságban viszont a holokausztra úgy kellene emlékeznünk, mint zsidó és roma katasztrófára, mivel a romák szintén szörnyű veszteségeket szenvedtek. A romák kérdése mégis lábjegyzet csupán a holokauszt történetében. Miképpen a zsidóság, a romák, a lengyelek, a kurdok, az örmények,

a kambodzsaiak, a tatárok, az ukránok, a tuszok is egyedülálló katasztrófaként fogják fel saját katasztrófaikat. Az általuk elszenvedett események mégsem nyertek szent státuszt.

Véleményünk szerint egy tömegmészárlás vagy emberi katasztrófa akkor nyerhet ilyen transzcendens státuszt, ha négy logikailag egymásból következő lépésen keresztül megy. Az első két lépés empirikus feltétel, a második kettő pedig logikai következmény.

1. Az áldozatok és a vétkesek is bünként fogadják el a tömegmészárlást. Az áldozatok elítélik, a vétkesek pedig vállalják érte a felelősséget.
2. A tömegmészárlás az áldozatok és a vétkesek nemzeti identitásának is sarokkövévé válik.
3. Az áldozatok nem csak ártatlannak látják magukat, de kollektíve ártatlannak, míg a vétkesek nemcsak bűnösnek ismerik fel magukat, de kollektíve bűnösnek.
4. A kollektív ártatlanságot, mint ahogyan a kollektív bűnösséget is kivetítik az egész nemzet múltjára és jövőjére is.

E lépések következménye a kétpólusú moralitás, amely szerint egy nemzet minden időben és körülmények között ártatlan, míg egy másik bűnös. Innen már csak egy apró lépés vezet el bennünket ahhoz, hogy a minden körülmények között ártatlan nemzettel kapcsolatba kerülő többi nemzet minden körülmények között potenciális vétkes lehet. Az ilyen morális logika kizárja az egyéni felelősség és morális választás lehetőségét.

Németország egyedisége

A holokauszttal kapcsolatos egyik legfigyelemreméltóbb tény, hogy a németországi diskurzus tökéletesen egyetért annak a zsidóság által megfogalmazott interpretációjával. Nincs még egy olyan genocídiumot elkövető ország, amely felvállalná tetteért a felelősséget. Az Egyesült Államokban a rabszolgatartók és az indiánok kiirtóinak leszármazottai egyértelműen elutasítják felelősségüket őkápaik tetteiért. Törökország továbbra sem vállalja fel az örményekkel szemben elkövetett népirtást. A hutuk is vonakodnak beismerni a tuszok ellen elkövetett tetteiket. A szerbek szintén visszautasítják a boszniai etnikai tisztogatás vádját. Kizárólag a holokauszt esetében mondhatjuk el, hogy a vétkesek beismerik, hogy bünt követtek el. A második világháború után a német önmegfogalmazás, ön-újrafogalmazás a baloldali értelmiség körében a „kultúrnemzet” 19. századi ideájáig kívánt visszanyúlni. Az ő perspektívájukból a holokauszt tökéletes kiindulópont volt, amelyből egy új típusú német nemzet emelkedhet ki. A holokauszt

mindazt szimbolizálta, ami a múltban rossz volt, és utat mutatott a jövő felé. A másik, konzervatív elképzelés szerint a háború utáni Németország új eszménye a *Wirtschaftswunder*, a gazdasági csoda kellett volna, hogy legyen. Azok, akik ezt az elképzelést tartották szem előtt, a holokausztot a nemzeti tudat egy eldugott sarkába száműzték volna, és a múlt helyett a jelenre és a jövőre kívántak összpontosítani. Az 1950-es és 1960-as években úgy tűnt, hogy ez utóbbi nemzeti ideológia gyökeret ereszthet. A legtöbb német ezekben az években a gazdasági megújulással volt elfoglalva. A kormányt a kereszténydemokraták vezették, és úgy tűnt, hogy a német nép mint egész nem kíván teljes felelősséget vállalni a holokausztért. Am ez a folyamat 1968-ban véget ért, és a '70-es évek szociáldemokrata kormányai alatt jelentős fordulat következett be. A kollektív bűnösség elve e kormányok retorikájának és a jobboldallal szembeni fellépésének alapjává vált. A baloldal győzelme egyben a „holokauszt-nemzet” ideológiájának győzelmét is jelentette.

A kétpólusú moralitás hegemoniája

Ha a holokausztra kizárólag a zsidóság emlékezne, ez is csak egy lenne a népirtások sorában. Ha csak a németek őriznék az emléket, akkor idővel a múlt ködébe veszne. A holokauszt éppen azért nyerhette el kivételes és szent státuszát, mert mind a vétkesek, mind az áldozatok nemzeti önmeghatározásának leglényegesebb elemévé vált. Továbbá mind Németország, mind Izrael a világ legnagyobb szuperhatalmának, az Egyesült Államoknak stratégiai szövetségese, vagyis egyik sem egy jelentéktelen, a világ politikájának alakulása szempontjából insignifikáns állam. Így termelődhetett ki az általunk taglalt kétpólusú moralitás. A Német Szövetségi Köztársaság kulcsfontosságú szerepet játszott az Egyesült Államok hidegháborús stratégiájában. Izrael, hasonlóképpen kiemelt fontosságú keleti szövetségese Amerikának 1947-es megalapítása óta. A holokauszt szent státuszt nyert tehát Amerikában is, és ebben nem kizárólag az „izraeli lobb” játszott szerepet, de a két kérdéses ország stratégiai fontossága is.

A holokauszttal ellentétben, amely a szent státusz elérésének minden lépcsőfokán végigment, a gulág még az elsőig sem jutott el. A gulág esetében nem igaz az, hogy mind az áldozatok, mind a vétkesek bűnként ismerik el azt, ami történt. A szovjet rezsimek áldozatai tudják magukról, hogy áldozatok, de a vétkesek távolról sem hajlandóak beismerni bűnösségüket. A KGB korábbi tagjai, mint például Vlagyimir Putyin, ragaszkodnak ahhoz a magyarázathoz, hogy ők kizárólag a munkájukat végezték. A volt kommunista vezetők állítják, hogy ők egy jó ügyben hittek, és minden, amit

cselekedtek, ennek érdekében történt. Íme, így jön létre a paradoxon, mely szerint a szovjet rezsimeknek csak áldozatai vannak, de vétkesek nincsenek.

A gulág morális tanulsága

Nyilvánvaló, hogy a sztálini rezsimmal szembeni ellenállás szinte lehetetlen volt a tömegek számára, és az emberek megpróbálták túlélni, és persze a lehető legnagyobb mértékben megőrizni méltóságukat. A körülöttük lévő világ – rendőrállam, kiterjedt elnyomó apparátus, az ellenállásért biztos várható halálos ítélet – csak keveseket csábított heroikus tettek véghezvitelére. Vajon érdemes-e ellenállni, ha ez az egyén és szerettei szinte biztos pusztulásához vezet? Vajon nincs-e középút a nyílt ellenállás és a rendszer önkéntes kiszolgálása között? Ahogyan Deák István felteszi a kérdést: „Mi az a pont, ahol az egyénnek muszáj felemelnie a szavát, még a biztos megsemmisülés tudatában is?”

A paradoxon akkor válik nyilvánvalóvá, amikor meggondoljuk, milyen válaszokat kapnánk, ha ezeket a kérdéseket a holokauszttal kapcsolatban tennénk fel. Ha a náciizmusról van szó, mindenki elvárná, hogy a német elnyomás és megszállás alatt élő kelet-európaiak aktívan álljanak ellent Hitlernek, még akkor is, ha ez biztosan a halálukhoz vezet.

A valóság az, hogy minden totalitárius rendszer kitermeli a moralitás szürke zónáját, amelyben az egyén saját létének megőrzése érdekében lemond az aktív ellenállás lehetőségéről, de amíg csak teheti, nem is kollaborál a rendszerrel.

A kétpólusú moralitás elleni küzdelem

Az, hogy a gulág nem érte el a holokauszt által elért szent státuszt, talán magyarázatot ad arra, hogy miért létezhet KGB bár, és miért nem lehetséges egy SS bár léte. A gulág mögött húzódó morális logika zavaros, a holokauszttá kristálytiszta. A gulág tanulsága, hogy a zsidók, mint mindenki más, aki a náci vagy a szovjet rezsimek uralma alatt élt, személyes morális döntéseket kellett hozzon, és bizony voltak olyan zsidók is, akik rossz döntéseket hoztak, és a vétkesek közé kerültek. Ezzel az állítással a gulág négy ponton is kihívást intéz a kétpólusú moralitás ellen.

1. A gulág rémtetteiért felelős személyek között voltak zsidók és nem zsidók egyaránt.
2. A kétpólusú moralitás szerint a zsidók kizárólag áldozatai voltak, mind a holokausztnak, mind a gulágnak. Ebből a megközelítésből

viszont következik, hogy minden nem zsidó származású ember potenciálisan a vétkesek közé sorolható. Ugyanakkor, ha az első pontot elfogadjuk, akkor többé már ez az állítás sem állhatja meg a helyét.

3. A kétpólusú moralitás ellen szól az a tény is, hogy a náci terrornak nem kizárólag a zsidóság volt a kiszemeltje. A náciak szemében például a szlávok *Untermenschen* (ember alatti ember) voltak, akiket a harmadik birodalom rabszolgasorsra szánt, s akik közül sok ukrán, lengyel, orosz fogoly valóban rabszolgamunkát végzett a hatalom számára.
4. Ha elfogadjuk, hogy a kétpólusú moralitás a zsidók esetében nem működő elképzelés, mivel a történelem bizonyos pontjain a zsidók egyszerre lehettek áldozatok és vétkesek, akkor azt is el kell fogadnunk, hogy ez a németekre ugyanígy igaz. Másképpen fogalmazva, nem jelenthetjük ki a német nép kollektív bűnösségét.

Ki is gondolhatná komolyan, hogy a háború borzalmait elszenvedő német gyermekek felelősek apáik tetteiért?

Az ok, amiért KGB néven bárk lehet nyitni

A holokauszt morális logikája a zsidókat áldozatokká teszi, a nem zsidókat pedig potenciális vétkessé. A gulág morális logikája és morális valósága mindenkit potenciális áldozatként vagy potenciális vétkesként kezel. A holokauszt kétpólusú moralitása szerint minden emberi lénynek hősnek kell lennie. A gulág moralitása felismeri, hogy minden ember csak ember, s mint ilyen folyton a helyes, a helytelen, a jó és a rossz keskeny határán egyensúlyozik. A gulág tehát ellentmond a holokauszt kétpólusú moralitásának. Vagyis a gulág és a holokauszt nem csak két különböző morális naratíva, de összeférhetetlen és egymást kioltó is egyben. Nem létezhetnek egyszerre. Csak az egyik lehet „igaz”. Ironikus, de igaz, hogy a KGB bár pontosan azért lehetséges, amiért egy SS bár már nem.

Juhász Gergely Ákos

„Igazságos háború” helyett igazságos békét!

Senghaas, Dieter: Gerechter Friede statt Gerechter Krieg. = Blätter für deutsche und internationale Politik. 55 Jg. 2010. 9. No. 89–96. p.

Az „igazságos háború” a klasszikus szabadságharcok tájékaról ismert szóalkotás, mely Bush amerikai elnök 2001. szeptember 11. New York-i terrortámadására válaszoló hadüzenete nyomán új reneszánszát élte. A nemzetközi terrorizmus ellen meghirdetett transzatlanti beavatkozás Irak után Afganisztánt is elérte, gyakorlatilag állóháborúvá merevedve mit sem váltott valóra hangzatos célkitűzéseiből, csak megtriplázta a frontvonalakat, és mind bizonytalanabb a kilátás a harcok presztízsvesztés nélküli befejezésére. Egyszersmind köddé vált a láthatatlan ellenséggel vívott háború „igazsága”. A kijózanító tapasztalat előkészítette a talajt a békeakarat számára. Háttha békével előbb érjük el a célt.

Azonban a békestratégia sem egyszerű mesterség. E tekintetben figyelmünkre érdemes Bernhard Welte béke-teológus (1906–1983) néhány alaptézise a lehetőségekről és a korlátokról. Ezek szerint először is teljes és visszafordíthatatlan békét ezen a világon (szemben „Isten békéjével”) nem teremthetünk. De fáradhatatlan, türelmes próbálkozással elérhetünk fontos részeredményeket. Ezekért megannyi csalódás mellett is újra meg újra vállaljuk az erőfeszítéseket. Sziszifuszi a küzdelem, a tartama végtelen. Csillapíthatatlan békevágyunk ehhez azonban kellő erőt, a véges lehetőségek tudata jőzanságot és körültekintés-készséget kölcsönöz.

Feszültségekkel és nyílt konfliktusokkal szabdaltnak globális világunk békétávlata mind törékenyebb. Egyre nagyobb az elvárás a megbízható, tartós hatású konfliktuskezelés, a helyzethez mért legoptimálisabb megoldások iránt, beleértve a megelőző irányú stratégiát. Ebben az összefüggésben beszélhetünk „konstruktív” béketeremtésről, illetve „konstruktív” megelőzésről, ami az érdekelt feleket (általában megveszekedett, konok ellenfelek) azonos szinten kielégíti. Ugyancsak ennek szinonimájaként fogalmazódik meg, történetesen a németországi békekutatás és egyházi programok leleményeként az „igazságos béke” elve mint az „igazságos háború” ellenpárja.

A békemunka stratégiáját, eszközeit és technikáját a konfliktusforma szabja meg. Kétoldalú, nyílt konfliktusok kezelése – fegyvernagyvásig, majd a tényleges megbékélésig elsősorban a hivatalos politikára váró feladat a nemzetközi intézményesség talaján. Egyszerre több „fronton” komplex stratégiát feltételez, és a társadalom szélesebb összefogását igényli (tudomány, kultúra, egyházi, valamint civilszféra) a belső feszült-